

ΕΦΗΒΙΚΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΦΥΛΟΥ ΣΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΕΥΡΗΜΑΤΑ, ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ, ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Βασιλική Δεληγιάνη-Κουϊμτζή
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη: Η φεμινιστική έρευνα άρχισε να ασχολείται με το ρόλο της οικογένειας στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων φύλου κατά την εφηβεία μόνο κατά τα τελευταία χρόνια. Είναι γεγονός ότι, μέχρι πολύ πρόσφατα, θέματα που σχετίζονται με την ανάπτυξη της ταυτότητας του φύλου συνδέθηκαν κυρίως με τις λειτουργίες του θεσμού της εκπαίδευσης. Η πρόσφατη έρευνα, ωστόσο, στρέφεται προς τη μελέτη της υποκειμενικής εμπειρίας του να μεγαλώνεις ως άνδρας ή γυναίκα στο οικογενειακό πλαίσιο, καθώς γίνεται όλο και περισσότερο σαφές ότι προκειμένου να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αναπαράγονται και παγιώνονται οι κουλτούρες του φύλου, θα πρέπει να εμπλουτίσουμε τη γνώση μας με στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο η οικογένεια εμπλέκεται στη διαμόρφωση αυτών των μηχανισμών. Στο άρθρο παρουσιάζονται και αναλύονται ευρήματα ελληνικών ερευνών που εστιάζουν την προσοχή τους στο ρόλο του οικογενειακού πλαισίου στη διαμόρφωση των εφηβικών ταυτοτήτων φύλου. Πρόκειται για έρευνες που υλοποιήθηκαν κατά την τελευταία πενταετία και στις οποίες πήραν μέρος αγόρια και κορίτσια ηλικίας 14-16 ετών από διάφορα μέρη της χώρας. Στην παρουσίαση θα γίνει προσπάθεια να ερμηνευθούν οι “λόγοι” και οι πρακτικές για τα φύλα που επικρατούν στις ελληνικές οικογένειες σήμερα και να συζητηθούν οι επιπτώσεις τους στην καθημερινότητα και τη σχολική ζωή των εφήβων.

Λέξεις κλειδιά: Εφηβεία, Οικογένεια, Ταυτότητες φύλου, Φεμινιστική έρευνα.

Διεύθυνση: Βασιλική Δεληγιάνη-Κουϊμτζή, Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 541 24 Θεσσαλονίκη. E-mail: deliyian@psy.auth.gr

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ρόλος της οικογένειας στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων φύλου κατά την εφηβεία είναι ένα θέμα που άρχισε να απασχολεί τις φεμινιστικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις κατά τα τελευταία χρόνια, καθώς, ως πολύ πρόσφατα, θέματα που σχετίζονται με την αναπαραγωγή της ιδεολογίας για τους ρόλους, τον προσορισμό και τις σχέσεις των φύλων συνδέθηκαν κατ'εξοχήν με τις λειτουργίες του θεσμού της εκπαίδευσης. Πρόσφατα, όμως, το ενδιαφέρον στρέφεται και προς τη μελέτη της υποκειμενικής εμπειρίας του ανδρισμού και της θηλυκότητας στο οικογενειακό πλαίσιο εκ μέρους των εφήβων, καθώς γίνεται όλο και περισσότερο σαφές ότι η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο παγιώνονται οι κουλτούρες του φύλου δεν είναι αρκετή, αν δεν εμπλουτισθεί με στοιχεία που να δείχνουν πώς η οικογένεια εμπλέκεται στη διαμόρφωση αυτών των μηχανισμών.

Στόχος του άρθρου που ακολουθεί είναι να συζητήσει τις σύγχρονες τάσεις της βιβλιογραφίας για την οικογένεια ως φορέα διαμόρφωσης του φύλου και να παρουσιάσει ευρήματα ελληνικών ερευνών που μελετούν το οικογενειακό πλαίσιο και το ρόλο του στις διαδικασίες ανάπτυξης των εφηβικών ταυτοτήτων φύλου.

Αν οι κοινωνιολογικές θεωρήσεις είχαν δείξει περιορισμένο ενδιαφέρον για το ρόλο της οικογένειας στη μεταβίβαση πληροφοριών για τον ανδρισμό και τη θηλυκότητα, στο χώρο της Ψυχολογίας το θέμα δεν είναι καινούργιο. Εδώ και πολλά χρόνια οι περισσότερες θεωρίες για τον ανδρισμό και τη θηλυκότητα, για τις διαφορές των φύλων, καθώς και για την εκμάθηση των σχετικών ρόλων, επικεντρώνονται κατεξοχήν σε όσα συμβαίνουν στο πλαίσιο της επικοινωνίας του πολύ μικρού παιδιού με τους γονείς του. Τόσο οι ψυχαναλυτικές και νεο-ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις, όσο και οι θεωρίες της κοινωνικής μάθησης και της γνωστικής ανάπτυξης έχουν στο επίκεντρο το παιδί νηπιακής ηλικίας και διαπραγματεύονται τους μηχανισμούς με τους οποίους το οικογενειακό περιβάλλον, είτε μέσα από την κοινωνικοποιητική του δύναμη, είτε ως πλαίσιο ανάπτυξης σχέσεων, δρα καθοριστικά στη διαμόρφωση της ανδρικής ή της γυναικείας ταυτότητας (Doyle, 1985). Νεότεροι ερευνητές, μάλιστα, υποστηρίζουν ότι η άσκηση του γονεϊκού ρόλου είναι μια διαδικασία φυλετικά προσδιορισμένη, καθώς τόσο το φύλο του παιδιού, όσο και το φύλο του γονιού εμπλέκονται σημα-

ντικά στη διαμόρφωση των σχέσεων και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των δύο μερών (Starrels, 1994), κι αυτή η διαδικασία ξεκινά από τη βρεφική ακόμη ηλικία (Bell & Carver, 1980. Sidorowicz & Lunney, 1980. Stern & Karraker, 1989).

Ποια είναι, συνοπτικά, τα πορίσματα τέτοιών ερευνών; Γενικώς, η ψυχολογική έρευνα δίνει έμφαση στην ανίχνευση διαφορετικών πρακτικών και συμπεριφορών των γονιών προς τα αγόρια και τα κορίτσια τους, κυρίως στο πνεύμα της θεωρίας της κοινωνικής μάθησης και με βάση την ιδέα ότι οι στερεότυπες αντιλήψεις των γονιών διαμορφώνουν συμπεριφορές και διδάσκουν τους σωστούς ρόλους για τα φύλα στα παιδιά. Παρακάτω, παρουσιάζονται κάποιες διαφορετικές ερευνητικές θεματικές γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα.

Αλληλεπιδράσεις παιδιού-γονιού και η ενίσχυση τυπικών ως προς το φύλο συμπεριφορών

Αποτελεί πλέον κοινό τόπο ότι η ταυτότητα του φύλου διαμορφώνεται σε ένα πλαίσιο που ευνοεί την ύπαρξη και διατήρηση στερεοτύπων. Είναι φανερό ότι οι παραδοσιακές πεποιθήσεις για το ρόλο και τον προορισμό των δύο φύλων βρίσκονται πίσω από τη διαφορετική μεταχείριση των αγοριών και των κοριτσιών στην οικογένεια. Οι παραδοσιακές αυτές πεποιθήσεις, που μεταφράζονται συχνά σε αξίες και ιδεολογίες (Kulik, 2002), καθοδηγούν τις συμπεριφορές και τις πρακτικές των γονιών. Έτσι, σύμφωνα με τη διεθνή έρευνα, οι γονείς φαίνεται ότι αλληλεπιδρούν περισσότερο με τα κορίτσια, ενώ αφήνουν περισσότερη ώρα μόνα τους τα αγόρια. Επίσης, ενισχύουν την ενασχόληση με παιχνίδια κατάλληλα για το φύλο, ή ενθαρρύνουν την ανάπτυξη διαφορετικών ενδιαφερόντων, στάσεων και δεξιοτήτων στα δύο φύλα (Frisch, 1977. Phillips & Imhoff, 1997. Ruble, 1988. Starrels 1994). Επιπλέον, καλλιεργούν διαφορετικά συναισθήματα στα αγόρια και τα κορίτσια, μέσα από τις διηγήσεις και τις ιστορίες (Fivush, Brotman, Buckner, & Goodman, 2000) και τους μεταβιβάζουν διαφορετικούς ρόλους των φύλων παίζοντας μαζί τους διαφορετικά παιχνίδια (Lindsey & Mize, 2001).

Ανεξαρτησία που οι γονείς παρέχουν στα αγόρια και τα κορίτσια τους

Η συμπεριφορά των γονέων προς τα αγόρια και τα κορίτσια τους διαφοροποιείται ακόμη πιο πολύ κατά την προσχολική και σχολική περίοδο, καθώς υπεισέρχονται θέματα επίδοσης, ανεξαρτησίας και διερεύνησης του

περιβάλλοντος. Από το μέσο της παιδικής ηλικίας περίπου, στα αγόρια επιτρέπεται συχνά να απομακρύνονται από το σπίτι χωρίς την επίβλεψη ενός ενήλικα, κάτι που συνήθως απαγορεύεται στα κορίτσια. Οι γονείς πιο συχνά παίρνουν τα κορίτσια τους παρά τα αγόρια τους από το σχολείο μετά το τέλος των μαθημάτων και λιγότερο συχνά τα αφήνουν στο σπίτι χωρίς την παρουσία κάποιου ενήλικα (Block, 1983. Ruble, 1988).

Απαιτήσεις των γονιών σε σχέση με τη σχολική επίδοση

Έρευνες που ασχολήθηκαν με την αλληλεπίδραση γονέων και παιδιών σε θέματα επίδοσης έδειξαν ότι οι γονείς απαιτούν υψηλότερες επιδόσεις στο γνωστικό τομέα από τα αγόρια τους ενώ έχουν χαμηλότερες προσδοκίες για επίτευξη από τα κορίτσια τους, και είναι πιο πρόθυμοι να βοηθήσουν τα κορίτσια σε θέματα μάθησης, όταν τους ζητήσουν βοήθεια, ενώ αγνοούν ή αρνούνται σκόπιμα να ανταποκριθούν σε παρόμοιες παρακλήσεις των αγοριών τους, από τα οποία απαιτούν περισσότερη ανεξαρτησία δράσης. Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να μεταβιβάζει στα κορίτσια την αίσθηση ότι, σε σύγκριση με τα αγόρια, αυτά είναι λιγότερο ικανά και ότι οι προσπάθειές τους για επιτυχία δεν είναι και τόσο σημαντικές (Block, 1983. Κακαβούλης 1995, 1997. Meece, Eccles Parsons, Kaczala, Goff, & Futterman, 1982. Ruble, 1988).

Προσδοκίες των γονιών για το επαγγελματικό μέλλον των παιδιών τους

Τα τελευταία χρόνια ένα μέρος της έρευνας έχει στραφεί διεθνώς στη μελέτη της επίδρασης του φύλου του παιδιού, ως σημαντικού παράγοντα στη διαμόρφωση των προσδοκιών των γονιών για το επαγγελματικό μέλλον του. Παρόλο που η ανίχνευση διαφορών στις προσδοκίες των γονιών για τα δύο φύλα δεν αποτελεί προτεραιότητα της φτώχεις, ούτως ή άλλως, έρευνας που ασχολείται άμεσα με την επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος στις επαγγελματικές επιλογές, μπορεί να εντοπίσει κανείς στην τρέχουσα βιβλιογραφία διαφοροποιημένες ως προς το φύλο των παιδιών προσδοκίες των γονιών (Chisholm, 1994. Farmer, 1997. Leonard, 1999. Πάντα, 1988. Roberts, 1995).

Όπως προκύπτει, για παράδειγμα, από τα ερευνητικά πορίσματα μελετών που ασχολούνται με τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην απασχόληση (Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, 1997. Chisholm, 1994), οι γονείς σήμερα επιθυμούν σπουδές για τις κόρες τους περισσότερο από ό,τι για τους γιους

τους και τις ενθαρρύνουν προς αυτή την κατεύθυνση, παρά το γεγονός ότι έχουν μεγαλύτερες απαιτήσεις από τα αγόρια τους, όσον αφορά τις γνωστικές ικανότητες των τελευταίων, τουλάχιστον όσο τα παιδιά είναι στο δημοτικό σχολείο, όπως επισημαίνεται πιο πάνω. Ο μαζικός προσανατολισμός των κοριτσιών προς την ανώτατη εκπαίδευση υποδηλώνει την ύπαρξη ενός πολιτισμικού πλαισίου και μιας κοινωνικοποιητικής διαδικασίας που δεν αναπαράγει τις διακρίσεις παλαιότερων εποχών. Αυτό όμως δε σημαίνει και αλλαγή των αντιλήψεων για το ρόλο των φύλων, διότι, ενώ οι γονείς ενθαρρύνουν τα κορίτσια να πετύχουν ακαδημαϊκά παρεμβάινουν, όταν οι επιλογές των τελευταίων δε θεωρούνται κατάλληλες για το φύλο τους καθώς εξακολουθούν να μη θεωρούν ως μελλοντικό προορισμό των κοριτσιών την εργασία, αλλά το γάμο και τη δημιουργία οικογένειας (Αθανασιάδου, 2002. Chisholm, 1994. Gaskell, 1994. Holland, 1994. Πάντα, 1988. Reddin, 1997). Είναι σημαντικό να επισημάνει, πάντως, κανείς το γεγονός ότι η σχετική έρευνα δεν απευθύνεται στους ίδιους τους γονείς, για να ανιχνεύσει τις προσδοκίες τους, αλλά τις μελετά σχεδόν πάντοτε έμμεσα, ζητώντας, δηλαδή, από τους εφήβους να μιλήσουν για τις προσδοκίες που τρέφουν οι γονείς τους για το δικό τους μέλλον.

Η διαμόρφωση της ανδρικής ταυτότητας

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το οικογενειακό περιβάλλον είναι το πρωταρχικό πλαίσιο κατασκευής της ανδρικής ταυτότητας. Ένα ενδιαφέρον εύρημα στη βιβλιογραφία για τη διαφορετική συμπεριφορά των γονέων προς τα δύο φύλα αποτελεί η διαπίστωση ότι η ανδρική ταυτότητα είναι πιο αυστηρά οροθετημένη από τη γυναικεία. Ίσως αυτό αποτελεί και μια από τις αιτίες που τα ανδρικά στερεότυπα αναπτύσσονται νωρίτερα και είναι πιο ισχυρά από τα γυναικεία (Siegal, 1987). Οι γονείς, και κυρίως οι πατέρες, ενδιαφέρονται να αποκτούν την τυπική για το φύλο συμπεριφορά περισσότερο τα αγόρια τους παρά τα κορίτσια τους.

Σύμφωνα με την πρόσφατη έρευνα, τα αγόρια μαθαίνουν από τον πατέρα τους ότι ο ανδρισμός είναι μια υπόσχεση (μια επαγγελία) για εργασία και δύναμη (Connell, 1991. Heward, 1996), παρόλο που το περιεχόμενο αυτών των δύο στοιχείων μπορεί να παίρνει διαφορετική μορφή, ανάλογα με την κοινωνικοοικονομική προέλευση της οικογένειας (Heward, 1996). Ταυτοχρόνως, ανακαλύπτουν την ηγεμονία της ετεροσεξουαλικής επιθυμίας (δηλαδή την αδιαμφισβήτητη και επιβεβλημένη υποχρέωση να εκφράσουν τη σεξουαλικότητά τους αποκλειστικά μέσα από σχέσεις με

το άλλο φύλο) (Connell, 1987), σε μια διαδικασία διαμόρφωσης της σεξουαλικότητας στην οικογένεια, που χαρακτηρίζεται τόσο από την πατρική πίεση όσο και από την απειλή της απόρριψης.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι η κλασική ψυχολογική έρευνα για τη συμβολή της οικογένειας στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων φύλου παρουσιάζει τα εξής χαρακτηριστικά:

- Ασχολείται κυρίως με την επίδραση που έχουν οι συμπεριφορές των γονιών στην κοινωνικοποίηση ως προς το φύλο παιδιών προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας, δίνοντας μικρή προσοχή στη διαμόρφωση των εφηβικών ταυτοτήτων φύλου, μιας θεματικής που απασχολεί κυρίως τις φεμινιστικές προσεγγίσεις.

- Επιδίδεται σε ερμηνείες που επικεντρώνονται σε ψυχαναλυτικές ή ψυχοκοινωνικές θεωρήσεις (μελετώντας, δηλαδή, σχεδόν αποκλειστικά τις διάφορες πτυχές της ατομικής συμπεριφοράς και τις σχέσεις μεταξύ ατόμων) και δεν επιχειρεί να εξετάσει τις ταυτότητες φύλου στην οικογένεια ως μια πτυχή του ισχύοντος κοινωνικού καταμερισμού των φύλων. Δεν εστιάζει, δηλαδή, στο πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται οι συγκεκριμένες ταυτότητες, ούτε στην προέλευση των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στα φύλα και οι οποίες καθορίζουν τον καταμερισμό αυτό, ούτε και στον τρόπο με τον οποίο αναμένεται να συμπεριφέρονται τα αγόρια και τα κορίτσια.

- Αν και διαπιστώνει τη σημασία του οικογενειακού περιβάλλοντος και του φύλου ως παραγόντων που ο καθένας χωριστά επηρεάζουν τόσο τις συμπεριφορές όσο και τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές των νεαρών ατόμων, δείχνει περιορισμένο ενδιαφέρον να εξετάσει τους τρόπους με τους οποίους οι δύο αυτές παράμετροι σε συνδυασμό λειτουργούν, προσδιορίζοντας τις διαδικασίες μετάβασης από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή. Και ενώ προβληματίζεται για τον τρόπο με τον οποίο οι συμπεριφορές και οι προσδοκίες των γονιών παίζουν ρόλο στις αποφάσεις των εφήβων για το μέλλον τους, αρκείται στην έμμεση μελέτη αυτών των προσδοκιών, μέσα από τις απόψεις και τις ερμηνείες που δίνουν οι έφηβοι, αποφεύγοντας να απευθυνθεί στους ίδιους τους εκφραστές τους.

Από την άλλη μεριά, οι κοινωνιολόγοι της εκπαίδευσης που εστίαστηκαν στη μελέτη του παράγοντα 'φύλο' στο σχολείο και στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι ταυτότητες φύλου στο σχολικό περιβάλλον, πολύ λίγο ασχολήθηκαν με το ρόλο της οικογένειας στη διαδικασία αυτή. Μελέτησαν κυρίως το θεσμό της εκπαίδευσης ως ενός αναπαραγωγικού μηχανισμού των κοινωνικών σχέσεων των φύλων, θεωρώντας ότι αποτελεί το

κατεξοχήν πλαίσιο που διαμορφώνει ταξικές ταυτότητες και ταυτότητες φύλου, οι οποίες καθορίζουν και τις διαδικασίες μετάβασης των νεαρών ατόμων από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας (Arnot, 1982. Barrett, 1987. Deem, 1978. Mc Donald, 1980). Πρόσφατα, όμως, οι φεμινιστικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις εκδηλώνουν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ρόλο της οικογένειας στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων των φύλων. Θεωρούν ότι, για μια καλύτερη κατανόηση της δόμησης των ταυτοτήτων φύλου, είναι απαραίτητο να εστιαστεί η έρευνα στο δίδυμο “οικογένεια-σχολείο”, ως τόπους διαμόρφωσης των διαφορών των φύλων, των τυπικών για το φύλο μορφών συμπεριφοράς, και των επιλογών ζωής (Arnot, 2000).

Η επίδραση της μεταμοντέρνας-μεταδομικής θεώρησης στην έρευνα για το φύλο έχει εμπλουτίσει ακόμη περισσότερο τους σχετικούς προβληματισμούς. Στο πλαίσιο της θεώρησης αυτής, η οικογένεια δε διδάσκει απλώς στα νεαρά άτομα τους τυπικούς για το φύλο τους ρόλους και τις σχετικές συμπεριφορές. Το οικογενειακό πλαίσιο κατασκευάζει ταυτότητες φύλου παράγοντας κυρίαρχους λόγους για τον ανδρισμό και τη θηλυκότητα, από τους οποίους αντλούν τα παιδιά τα δικά τους ρεπερτόρια, για να δομήσουν και να ερμηνεύσουν την πραγματικότητα στην οποία δρουν. Σε μια τέτοια διαδικασία, η οικογένεια μεταβιβάζει κώδικες φύλου που δίνουν πληροφορίες για την κατασκευή και το περιεχόμενο των σχετικών ταυτοτήτων και χρησιμοποιούνται για τη διαμόρφωση της κουλτούρας του ανδρισμού και της θηλυκότητας. Τους κώδικες αυτούς και τις αντίστοιχες κουλτούρες, μαζί με τους λόγους που τους συνοδεύουν, μεταφέρουν τα αγόρια και τα κορίτσια στην εκπαίδευση, εμπλέκοντάς τους με τους κώδικες και τους λόγους του σχολείου (Dillabough & Arnot, 2000).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η έρευνα για τη διαμόρφωση των εφηβικών ταυτοτήτων φύλου στο οικογενειακό πλαίσιο δεν αρκεί, για να είναι πλήρης, να απευθύνεται απλώς σε μεγάλο αριθμό γονιών και εφήβων, ή να συγκεντρώνει πλήθος ποσοτικών δεδομένων. Χρειάζεται να συμπεριλαμβάνει την οπτική του φύλου στον προβληματισμό και τις ερμηνείες της, να παίρνει υπόψη το κοινωνικό πλαίσιο των υπαρχουσών σχέσεων των φύλων, μέσα στο οποίο λειτουργεί η οικογένεια, και να εξετάζει την εμπειρία όλων των εμπλεκόμενων μερών στη διαδικασία διαμόρφωσης των ταυτοτήτων. Παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά ο σχεδιασμός και τα αποτελέσματα ερευνών που διενεργήθηκαν κατά τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα και επιχειρούν να προσεγγίσουν το θέμα κάτω από αυτή την οπτική.

ΟΙ ΕΡΕΥΝΕΣ

Οι έρευνες που παρουσιάζονται παρακάτω προσεγγίζουν το θέμα της διαμόρφωσης των ταυτοτήτων φύλου στην οικογένεια μελετώντας τις προσδοκίες των γονιών, την κοινωνική κατασκευή της ανδρικής ταυτότητας στο οικογενειακό πλαίσιο και την υποκειμενική εμπειρία του ανδρισμού και της θηλυκότητας εκ μέρους γονιών και εφήβων.

ΕΡΕΥΝΑ 1: Ταυτότητες φύλου και οι προσδοκίες των γονιών για το μέλλον των παιδιών τους

Όπως τονίστηκε ήδη πιο πάνω, η έρευνα που μελετά τις προσδοκίες των γονιών για το μέλλον των παιδιών τους προσεγγίζει έμμεσα τους γονείς, ρωτώντας κυρίως τους εφήβους για τις απόψεις και επιδιώξεις των γονιών τους. Από την άλλη μεριά, οι ελληνικές μελέτες επικεντρώνονται ως επί το πλείστον στη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους δομικά και όχι λειτουργικά χαρακτηριστικά της οικογένειας επηρεάζουν τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές αποφάσεις του ατόμου (βλ. Γκαρή, Χριστακοπούλου, & Μυλωνάς, 1996. Σιδηροπούλου-Δημακάκου, 1991). Σχεδόν στο σύνολο περίπου των ερευνών αυτών, η μελέτη του παράγοντα 'φύλο' απουσιάζει μάλλον συστηματικά.

Επιχειρώντας να δώσουν απαντήσεις σε ερωτήματα σαν κι αυτά που τέθηκαν πιο πάνω, οι Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Μαζηρίδου, και Κιοσέογλου (2003) απευθύνθηκαν στους ίδιους τους γονείς και εξέτασαν τον τρόπο με τον οποίο (α) το φύλο των παιδιών σε μια οικογένεια και (β) η σύνθεση της οικογένειας σε σχέση με το φύλο των παιδιών –η ύπαρξη, δηλαδή, στην οικογένεια παιδιών και των δύο φύλων (οικογένειες μικτές) ή παιδιών μόνο του ενός φύλου (οικογένειες αμιγείς)– επηρεάζουν τις προσδοκίες που διαμορφώνουν οι ίδιοι, από τη μια, για τις σπουδές και το μελλοντικό επάγγελμα και, από την άλλη, για το γάμο και τη δημιουργία οικογένειας εκ μέρους των παιδιών τους.

Πρόκειται για μια έρευνα που ακολουθεί την ποσοτική μέθοδο συλλογής δεδομένων και στην οποία πήραν μέρος 464 γονείς (184 πατέρες και 279 μητέρες) από τη Θεσσαλονίκη και τη γύρω περιοχή. Οι γονείς συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια, τα οποία διερευνούσαν τις προσδοκίες των γονιών για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό μέλλον των δικών τους παιδιών καθώς και τις αντιλήψεις τους όσον αφορά την κατάλληλη ηλικία για γάμο και τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για να προχωρήσουν

Πίνακας 1. Προσδοκίες γονιών με παιδιά και των δύο φύλων για το εκπαιδευτικό μέλλον των παιδιών τους: Μέσοι όροι (και τυπικές αποκλίσεις) κατά φύλο γονέα και παιδιού

	Ανδρες		Γυναίκες		Συνολικό δείγμα	
	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια
Πανεπιστημιακές σπουδές	1.96 (1.42)	1.57 (.99)	1.80 (1.27)	1.61 (1.08)	1.86 (1.34)	1.60 (1.04)
Τεχνική εκπαίδευση/επάγγελμα	12.14 (4.75)	13.96 (4.39)	13.50 (5.01)	14.91 (4.60)	12.91 (4.93)	14.50 (4.52)

Σημείωση: Πηγή: Δεληγιάννη-Κουϊμπζή, Μαζηρίδου, & Κιοσέογλου (2003). Κλίμακα: 5 = πάρα πολύ, 4 = πολύ, 3 = αρκετά, 2 = μάλλον, 1 = καθόλου.

τα παιδιά τους στη δημιουργία οικογένειας. Τα αποτελέσματα έδειξαν τα εξής:

Η εμπλοκή του φύλου του παιδιού στις προσδοκίες των γονιών για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό του μέλλον.

Γονείς με παιδιά και των δύο φύλων. Η ανάλυση διακύμανσης έδειξε ότι το φύλο του παιδιού επηρεάζει σημαντικά τις προσδοκίες των γονιών για την εκπαίδευση και το μελλοντικό του επάγγελμα. Πιο συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στους Πίνακες 1 και 2, οι γονείς:

- Επιθυμούν πανεπιστημιακές σπουδές πολύ περισσότερο για τα κορίτσια τους από ό,τι για τα αγόρια τους, $F(1, 221) = 15.05, p = .000$ (βλ. Πίνακα 1).

- Επιλέγουν τεχνική εκπαίδευση και ανάλογη επαγγελματική αποκατάσταση περισσότερο για τα αγόρια τους παρά για τα κορίτσια τους, $F(1, 193) = 64.80, p = .000$ (βλ. Πίνακα 1).

- Προσδοκούν περισσότερο για τα κορίτσια τους από ό,τι για τα αγόρια τους μια θέση στο δημόσιο τομέα, $F(1, 200) = 12.93, p = .000$ (βλ. Πίνακα 2).

- Επιλέγουν σε μεγαλύτερο βαθμό για τα αγόρια τους από ό,τι για τα κορίτσια τους ένα επάγγελμα που θα τους προσφέρει οικονομική άνεση, $F(1, 206) = 5.27, p = .023$, οικονομική εξασφάλιση, $F(1, 198) = 5.25, p = .023$, και οικονομική ανεξαρτησία, $F(1, 201) = 5.86, p = .016$, ενώ για τα κορίτσια τους προτιμούν πολύ περισσότερο από ό,τι για τα αγόρια τους ένα επάγγελμα που θα τους προσφέρει ελεύθερο χρόνο, $F(1, 175) = 9.13, p = .003$, και θα τους δίνει τη δυνατότητα να ασχολούνται με την οικογένειά τους, $F(1, 182) = 16.21, p = .000$ (βλ. Πίνακα 2).

Δε βρέθηκε σημαντική επίδραση του φύλου του γονέα, οι απόψεις των πατέρων, δηλαδή, δε διέφεραν σημαντικά από τις απόψεις των μητέρων. Από την άλλη, δε διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση ανάμεσα στους δύο πα-

Πίνακας 2. Προσδοκίες γονιών με παιδιά και των δύο φύλων για το επαγγελματικό μέλλον των παιδιών τους: Μέσοι όροι (και τυπικές αποκλίσεις) κατά φύλο γονέα και παιδιού

	Άνδρες		Γυναίκες		Συνολικό δείγμα	
	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια
Να γίνουν δημόσιοι υπάλληλοι	2.74 (1.03)	2.59 (1.09)	2.70 (1.12)	2.46 (1.09)	2.72 (1.08)	2.51 (1.09)
Ένα επάγγελμα που να προσφέρει οικονομική άνεση	1.48 (.59)	1.51 (.60)	1.44 (.66)	1.53 (.66)	1.46 (.63)	1.52 (.67)
Ένα επάγγελμα που να προσφέρει οικονομική εξασφάλιση	1.40 (.61)	1.48 (.70)	1.47 (.82)	1.50 (.84)	1.44 (.73)	1.49 (.78)
Ένα επάγγελμα που να προσφέρει οικονομική ανεξαρτησία	1.42 (.55)	1.47 (.58)	1.45 (.72)	1.55 (.79)	1.43 (.65)	1.51 (.70)
Ένα επάγγελμα που θα τους προσφέρει ελεύθερο χρόνο	2.02 (.88)	1.87 (.82)	2.03 (.92)	1.98 (.92)	2.02 (.90)	1.93 (.88)
Ένα επάγγελμα που θα τους δίνει την ευκαιρία να ασχολούνται με την οικογένειά τους	1.63 (.66)	1.46 (.63)	1.70 (.87)	1.52 (.77)	1.67 (.79)	1.50 (.71)

Σημείωση: Πηγή: Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Μαζηρίδου, & Κιοσέογλου (2003). Κλίμακα: 5 = συμφωνώ πάρα πολύ, 4 = συμφωνώ, 3 = δεν είμαι σίγουρος-η, 2 = μάλλον διαφωνώ, 1 = διαφωνώ.

ράγοντες, γεγονός που σημαίνει ότι οι διαφορές που εντοπίστηκαν στις απόψεις των γονιών για το εκπαιδευτικό μέλλον των αγοριών και των κοριτσιών τους δεν οφείλονται στο φύλο των γονιών.

Γονείς μόνο με αγόρια και γονείς μόνο με κορίτσια. Δε διαπιστώθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στις προσδοκίες των γονιών που έχουν μόνο αγόρια και αυτών που έχουν μόνο κορίτσια όσον αφορά τις σπουδές και το μελλοντικό επάγγελμα των παιδιών τους.

Η επίδραση φύλου του παιδιού στις προσδοκίες των γονιών όσον αφορά την κατάλληλη ηλικία γάμου και τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία οικογένειας

Γονείς με παιδιά και των δύο φύλων. Η ανάλυση διακύμανσης έδειξε ότι το φύλο του παιδιού επηρεάζει τις απόψεις των γονιών για την κατάλληλη ηλικία γάμου, καθώς και τις προϋποθέσεις που οι γονείς θεωρούν ότι πρέπει να τηρούνται για να προχωρήσει το παιδί τους στη δημιουργία οικογένειας. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στον Πίνακα 3, διαπιστώθηκε ότι οι γονείς:

Πίνακας 3. Απόψεις γονιών με παιδιά και των δύο φύλων για την ηλικία γάμου και τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία οικογένειας: Μέσοι όροι (και τυπικές αποκλίσεις) κατά φύλο γονέα και παιδιού

	Ανδρες		Γυναίκες		Συνολικό δείγμα	
	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια	Αγόρια	Κορίτσια
Προϋποθέσεις για δημιουργία οικογένειας (σταθερή δουλειά, οικονομική άνεση και ανεξαρτησία, σπίτι)	7.08 (2.53)	7.90 (2.89)	6.93 (2.17)	7.56 (2.53)	7.00 (2.34)	7.72 (2.69)
Γάμος αμέσως μετά το Λύκειο	4.85 (.56)	4.76 (.75)	4.95 (.27)	4.86 (.55)	4.91 (.42)	4.82 (.64)
Γάμος πριν την ηλικία των 25 ετών	4.12 (1.26)	3.37 (1.6)	4.39 (.93)	3.91 (1.35)	4.27 (1.09)	3.67 (1.48)
Γάμος μετά την ηλικία των 30 ετών	3.24 (1.51)	4.42 (.99)	3.21 (1.45)	4.10 (1.10)	3.23 (1.47)	4.24 (1.09)

Σημείωση: Πηγή: Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Μαξηρίδου, & Κιοσσόγλου (2003). Κλίμακα: 5 = συμφωνώ πάρα πολύ, 4 = συμφωνώ, 3 = δεν είμαι σίγουρος-η, 2 = μάλλον διαφωνώ, 1 = διαφωνώ.

• Διαφωνούν περισσότερο για τα αγόρια τους από ό,τι για τα κορίτσια τους με την προοπτική του γάμου αμέσως μετά το Λύκειο, $F(1, 217) = 6.21$, $p = .013$, όπως και με την προοπτική του γάμου πριν την ηλικία των 25 ετών, $F(1, 215) = 55.34$, $p = .000$, ενώ διαφωνούν περισσότερο για τα κορίτσια τους από ό,τι για τα αγόρια τους με την προοπτική του γάμου μετά την ηλικία των 30 ετών, $F(1, 213) = 120.64$, $p = .000$ (βλ. Πίνακα 3).

• Θεωρούν απαραίτητες προϋποθέσεις για τη δημιουργία οικογένειας την εξασφάλιση μιας σταθερής δουλειάς, την οικονομική ανεξαρτησία, την οικονομική άνεση και την απόκτηση κατοικίας, σε μεγαλύτερο βαθμό για τα αγόρια τους από ό,τι για τα κορίτσια τους, $F(1, 192) = 35.02$, $p = .000$ (βλ. Πίνακα 3).

Δε βρέθηκε σημαντική επίδραση του φύλου του γονέα, οι απόψεις των πατέρων, δηλαδή, δεν διέφεραν σημαντικά από τις απόψεις των μητέρων. Από την άλλη, δε διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση ανάμεσα στους δύο παράγοντες, γεγονός που σημαίνει ότι οι διαφορές στις απόψεις των πατέρων και των μητέρων για την κατάλληλη ηλικία γάμου των αγοριών και των κοριτσιών τους και για τις προϋποθέσεις δημιουργίας οικογένειας εκ μέρους τους δεν οφείλονται στο φύλο των γονιών.

Γονείς μόνο με αγόρια και γονείς μόνο με κορίτσια. Σε θέματα γάμου και δημιουργίας οικογένειας, διαπιστώθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές και ανάμεσα στις ομάδες γονιών μόνο με αγόρια και μόνο με κο-

Πίνακας 4. Γονείς με παιδιά του ίδιου φύλου: επίδραση του φύλου του παιδιού στις προσδοκίες τους για το γάμο και τη δημιουργία οικογένειας

	Αγόρια		Κορίτσια		B.E.	T
	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.		
Γάμος πριν την ηλικία των 25 ετών	4.42	1.02	3.74	1.32	228	4.30***
Γάμος μεταξύ 25 και 30 ετών	2.06	1.36	1.62	0.92	226	2.90**
Γάμος μετά την ηλικία των 30 ετών	2.74	1.33	4.03	1.21	225	7.64***
Προϋπόθεση για τη δημιουργία οικογένειας: η ολοκλήρωση των σπουδών	2.06	1.37	1.56	0.82	200	3.23**

Σημείωση: Πηγή: Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Μαζηρίδου, & Κιοσέογλου (2003). Κλίμακα: 5 = συμφωνά πάρα πολύ, 4 = συμφωνά, 3 = δεν είμαι σίγουρος-η, 2 = μάλλον διαφωνά, 1 = διαφωνά. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

ρίτσια. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4, διαπιστώθηκε ότι:

- Οι γονείς μόνο αγοριών διαφωνούν περισσότερο από τους γονείς μόνο κοριτσιών με την προοπτική του γάμου των παιδιών τους πριν την ηλικία των 25 ετών, $t(228) = 4.30$, $p < .001$ (βλ. Πίνακα 4).
- Οι γονείς μόνο κοριτσιών συμφωνούν περισσότερο από τους γονείς μόνο αγοριών με την προοπτική του γάμου των παιδιών τους ανάμεσα στην ηλικία των 25-30 ετών, $t(226) = 2.90$, $p < .01$ (βλ. Πίνακα 4).
- Οι γονείς μόνο κοριτσιών διαφωνούν με την προοπτική του γάμου των παιδιών τους μετά την ηλικία των 30 ετών, ενώ οι γονείς μόνο αγοριών δηλώνουν πως μάλλον συμφωνούν ή πως δεν είναι σίγουροι, $t(225) = 7.64$, $p < .001$ (βλ. Πίνακα 4).
- Οι γονείς μόνο κοριτσιών θεωρούν απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία οικογένειας την ολοκλήρωση των σπουδών εκ μέρους των παιδιών τους περισσότερο από τους γονείς μόνο αγοριών, $t(200) = 3.23$, $p < .01$ (βλ. Πίνακα 4).

Σύμφωνα, λοιπόν, με τους συγγραφείς, είναι σαφής η δόμηση των προσδοκιών των γονιών για τα παιδιά τους στη βάση της ύπαρξης δύο ταυτοτήτων, μιας γυναικείας και μιας ανδρικής, με διαφορετικά χαρακτηριστικά, οι οποίες οικοδομούνται στο πλαίσιο της οικογένειας, όσο και του σχολείου, κάτω από την επίδραση διάφορων παραγόντων, ανάμεσα στους οποίους οι προσδοκίες των γονιών και η σύνθεση της οικογένειας παίζουν σημαντικό ρόλο. Η έμφαση στις σπουδές και στο επαγγελματικό μέλλον των κοριτσιών, που έρχεται να πλαισιώσει παλιότερες, παραδοσιακές προσδοκίες για τις γυναίκες, επιτρέπει να μιλήσει κανείς για διεύρυνση της γυναικείας ταυτότητας στην εφηβεία, καθώς ο ρόλος της εργαζόμενης προβάλλει, πλέον, ως απαραίτητη προοπτική των ενήλικων γυναικών.

Οι συγγραφείς υποστηρίζουν, όμως, ότι πρόκειται για μια διεύρυνση με περιορισμένη σημασία, από τη στιγμή που ο ρόλος αυτός εξακολουθεί να είναι δευτερεύων σε σχέση με τον πρωταρχικό γυναικείο ρόλο, αυτόν της συζύγου και της μητέρας, που αποτελεί αποκλειστικό προορισμό. Στο πλαίσιο αυτής της λογικής, οι σπουδές και η εύρεση εργασίας θεωρούνται απαραίτητα στοιχεία της γυναικείας ταυτότητας, με την προϋπόθεση ότι δε θα πρέπει να σταθούν εμπόδιο ή να καθυστερήσουν τη δημιουργία οικογένειας, ενώ είναι σαφές ότι ο εργασιακός ρόλος θα πρέπει να μην έρχεται σε σύγκρουση με τον οικογενειακό. Στη γυναικεία ταυτότητα, επίσης, δεν περιλαμβάνεται η τεχνική εκπαίδευση και η άσκηση τεχνικού επαγγέλματος. Η ανδρική ταυτότητα, από την άλλη, περιλαμβάνει την προοπτική της τεχνικής εκπαίδευσης και δίνει προτεραιότητα στην επαγγελματική αποκατάσταση και επιτυχία, στον εργασιακό δηλαδή ρόλο του άνδρα, μέσω του οποίου πραγματώνεται ο οικογενειακός του ρόλος.

ΕΡΕΥΝΑ 2: Η κοινωνική κατασκευή της ανδρικής ταυτότητας στο οικογενειακό πλαίσιο

Η μελέτη της ανδρικής ταυτότητας αποτελεί μια νέα πρόκληση για τη φεμινιστική έρευνα, η οποία, κατά την τελευταία δεκαετία, στρέφει όλο και περισσότερο την προσοχή στους τρόπους δόμησης του ανδρισμού στις σύγχρονες κοινωνίες. Το σχολείο, ως τόπος διαμόρφωσης της κουλτούρας του φύλου, βρίσκεται στο επίκεντρο των σχετικών ερευνών, ενώ υπάρχει ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον και για το ρόλο της οικογένειας (Connel, 1991. Mac an Ghail, 1996). Στην Ελλάδα, η διαμόρφωση τη ανδρικής ταυτότητας μελετήθηκε σχετικά πρόσφατα με αφορμή ένα Ευρωπαϊκό ερευνητικό πρόγραμμα, το οποίο επιχείρησε να εντοπίσει πολλαπλές ανδρικές ταυτότητες στο σχολικό, κυρίως, πλαίσιο, χωρίς, όμως να αγνοήσει και την εμπλοκή της οικογένειας στη διαδικασία αυτή –για τα συνολικά ευρήματα της σχετικής έρευνας, βλ. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Σακκά (2005).

Σε μια προσπάθεια, λοιπόν, να εντοπίσει πτυχές της κοινωνικοποίησης στον ανδρισμό, η Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (2005) εξέτασε, στο πλαίσιο του παραπάνω ερευνητικού προγράμματος, τον τρόπο με τον οποίο οι κυρίαρχοι τύποι λόγου για την ανδρική ταυτότητα, όπως αυτοί διατυπώνονται στην οικογένεια, ενσωματώνονται στη δόμηση της εμπειρίας του ανδρισμού ή της θηλυκότητας εκ μέρους των νεαρών ατόμων. Στην πραγματικότητα, επιχειρώντας να διαπιστώσει πώς τα αγόρια κατασκευάζουν την ανδρική ταυτότητα μέσα από τις αναμνήσεις από την παιδική τους ηλικία,

αναπαράγοντας τις οδηγίες, συμβουλές, και εντολές των γονιών τους, η συγκεκριμένη έρευνα επιδίωξε να μελετήσει την κοινωνική κατασκευή του ανδρισμού στο οικογενειακό πλαίσιο, με την 'έμμεση' (δηλαδή μέσα από τις αναφορές των παιδιών και όχι των ίδιων των γονιών) προσέγγιση του 'γονεϊκού λόγου για τον ανδρισμό'.

Στην έρευνα πήραν μέρος 240 αγόρια και κορίτσια (112 αγόρια, 128 κορίτσια), μαθητές και μαθήτριες της Α' και Β' Λυκείου, τεσσάρων διαφορετικών σχολείων της Βόρειας Ελλάδας (ενός αστικού σχολείου του κέντρου της Θεσσαλονίκης, ενός σχολείου εργατικής περιοχής, ενός ιδιωτικού σχολείου, και ενός αγροτικού σχολείου). Από τους εφήβους ζητήθηκε (α) να θυμηθούν και να καταγράψουν τις οδηγίες, συμβουλές, απαγορεύσεις που έχουν ακούσει από τους γονείς τους, και (β) να δηλώσουν ποιες από τις παραπάνω οδηγίες κ.λπ. τις αισθάνθηκαν ως καταπίεση. Στόχος του εργαλείου συλλογής δεδομένων, το οποίο κατασκευάστηκε για τις ανάγκες της έρευνας, ήταν να διερευνήσει τις κατευθύνσεις και τις απαιτήσεις της οικογένειας, όσον αφορά τη διαπαιδαγώγηση και κοινωνικοποίηση των αγοριών.

Σύμφωνα με τη Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (2005), από την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα:

- Τα νεαρά αγόρια του δείγματος φάνηκε ότι αντλούν από τα κυρίαρχα ρεπερτόρια της οικογένειας, κατασκευάζοντας αναπαραστάσεις του ανδρισμού που ανταποκρίνονται στα κοινωνικά πρότυπα τα οποία επικρατούν για το αγόρι-έφηβο και το μελλοντικό άνδρα. Έτσι, διαπιστώθηκε ότι, ενώ τα κορίτσια θυμούνται και καταγράφουν σε μεγαλύτερη συχνότητα συμβουλές και παραινέσεις για την εκμάθηση της σωστής συμπεριφοράς, τα αγόρια θυμούνται και δηλώνουν κυρίως τις συμβουλές για συμπεριφορές που πρέπει να αποφεύγουν (συμπεριφορές επικίνδυνες ή μη αποδεκτές). Επιπλέον, οι 'σημαντικοί άλλοι' των αγοριών, από τη μια εμφανίζουν αυξημένο ενδιαφέρον να τα προφυλάξουν από τους κινδύνους της σύγχρονης μεγαλούπολης ενώ, ταυτοχρόνως, επιδιώκουν να τους διδάξουν τους καλούς τρόπους, την υποχρέωση να βοηθούν τους άλλους και να συμμετέχουν στην κοινή ζωή, το σεβασμό, την εργατικότητα, τη συνέπεια, και την οικονομία (βλ. Πίνακα 5).

- Στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής, αναδύονται ηγεμονικές αναπαραστάσεις της ανδρικής ταυτότητας, με κυρίαρχα στοιχεία εκείνα του καλού αλλά ριποκίνδυνου αγοριού που καλλιεργεί τον ανδρισμό του έξω από το σπίτι, παραμένοντας, παρ' όλα αυτά, στο επίκεντρο των συμβουλών και των παραινέσεων των γονιών του (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2005).

Πίνακας 5. Συμβουλές και απαγορεύσεις προς τα αγόρια: Συχνότητα (και ποσοστά) ανά τύπο σχολείου

Κατηγορίες συμπεριφορών	Αγροτικό Σχολείο (N = 15)	Σχολείο εργατικής περιοχής (N = 32)	Κεντρικό Σχολείο (N = 35)	Ιδιωτικό Σχολείο (N = 30)	Σύνολο (N=112)
(A) Καλές συμπεριφορές					
1. Ευγένεια, καλοί τρόποι	5 (30%)	20 (62.5%)	13 (37.4%)	15 (50%)	53 (47.3%)
2. Κοινωνικότητα	5 (30%)				5 (4.4%)
3. Καλές σχολικές επιδόσεις	4 (26.6%)				4 (3.5%)
4. Εργατικότητα	10 (66.6%)				10 (11.2%)
5. Σκληρή συμπεριφορά	8 (53.3%)				8 (7.1%)
6. Μαγκιά	9 (60%)				9 (8.1%)
7. Συνέπεια				12 (36%)	12 (10.7%)
8. Οικονομία				10 (30%)	10 (11.2%)
(B) Κακές συμπεριφορές (να αποφεύγονται)					
1. Επίδειξη συναισθημάτων	11 (73.3%)				11 (9.8%)
2. Ναρκωτικά, αλκοόλ, κάπνισμα, νυχτερινή ζωή		18 (56.6%)	22 (62.9%)	15 (50%)	55 (49.2%)
3. Οι επικίνδυνες δραστηριότητες		15 (46.6%)			15 (13.3%)
4. Οι βρισιές		10 (32%)		21 (70%)	10 (11.2%)
5. Η επιθετικότητα/ οι καυγάδες		12 (36.2%)			12 (10.7%)
(Γ) Συμπεριφορές προς τους συγγενείς/ τους μεγάλους/ τους τρίτους					
1. Βοήθεια/ συμμετοχή				20 (66%)	20 (22.4%)
2. Σεβασμός		15 (46.6%)			15 (13.3%)
3. Θετική κοινωνική συμπεριφορά	10 (66%)				10 (11.2%)

Σημείωση: Πηγή: Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (2005).

• Ταυτοχρόνως, φάνηκε ότι το κάθε μικρο-κοινωνικό πλαίσιο οικογένειας δομεί τις δικές του απαιτήσεις για την ανδρική ταυτότητα. Έτσι, τα αγόρια που μεγαλώνουν σε διαφορετικές περιοχές, με διαφορετικές συνήθειες, κουλτούρα και πεποιθήσεις, φέρνουν μαζί τους διαφορετικές εμπειρίες και αναπαραστάσεις του ανδρισμού, επιβεβαιώνοντας την αντίληψη ότι δεν υπάρχει μόνο μια αποδεκτή άποψη για το περιεχόμενο και

την εκδήλωση της ανδρικής ταυτότητας. Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση εντόπισε τέσσερις τύπους εφήβων αγοριών οι οποίοι συνδέονται με την κοινωνικο-οικονομική προέλευση του δείγματος: τους νεαρούς μάγκες του αγροτικού σχολείου, που δηλώνουν ότι έμαθαν να δουλεύουν και να είναι σκληροί· τους ριψοκίνδυνους έφηβους του σχολείου της εργατικής περιοχής, τους οποίους οι γονείς τους προσπαθούν να προφυλάξουν από επικίνδυνα παιχνίδια, όπως τα ναρκωτικά, το αλκοόλ, τα μηχανάκια και τους καβγάδες· τα φρόνιμα αγόρια του κεντρικού σχολείου, στα οποία οι γονείς διδάσκουν να είναι ευγενικά και να αποφεύγουν τους κινδύνους της νυχτερινής ζωής· τα προσαρμοσμένα αγόρια του ιδιωτικού σχολείου, που μαθαίνουν από το σπίτι να συμμετέχουν στις οικογενειακές δραστηριότητες, να φροντίζουν τα πράγματά τους και να κάνουν οικονομία. Οι διαφορές αυτές, βεβαίως, δεν ξεφεύγουν από τις κυρίαρχες αντιλήψεις, δίνουν, όμως, μια αίσθηση ποικιλομορφίας για το ρόλο και τις συμπεριφορές του σύγχρονου άνδρα στη στροφή του αιώνα (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2005).

Η συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι παραπάνω διαπιστώσεις είναι δυνατόν να αποτελέσουν μια ενδιαφέρουσα πηγή πληροφοριών για το σχολείο, το οποίο θα μπορούσε να επεξεργασθεί τις ποικίλες εκφάνσεις του ανδρισμού, μαζί με τις ευέλικτες γυναικείες ταυτότητες, και να καλλιεργήσει τη διεύρυνση των ταυτοτήτων φύλου στην εφηβεία, απαλλάσσοντας και τα αγόρια και τα κορίτσια από το δύσκαμπτο 'κορσέ' των παραδοσιακών εκφάνσεων του ανδρισμού και της θηλυκότητας.

ΕΡΕΥΝΑ 3: Η υποκειμενική εμπειρία του ανδρισμού και της θηλυκότητας στην οικογένεια

Οι δύο παραπάνω έρευνες εξέτασαν το ρόλο της οικογένειας στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων φύλου χρησιμοποιώντας τη φεμινιστική οπτική για την ερμηνεία των δεδομένων. Πρόκειται, βεβαίως, για έρευνες μικρής εμβέλειας, που αντιμετωπίζουν αποσπασματικά την όλη θεματική και εξακολουθούν να παρουσιάζουν αρκετά από τα προβλήματα που εντοπίσαμε πιο πάνω, καθώς θεωρούμε ότι δε δίνουν σε βάθος απαντήσεις σε μια σειρά ερωτημάτων. Μια ευρύτερη έρευνα που εκπονεύεται αυτή τη στιγμή (Maziridou & Deliyanni- Kouimtzi, 2005) βλέπει το θέμα από μια άλλη οπτική γωνία, επιχειρώντας να διεισδύσει σε βάθος στη μελέτη του οικογενειακού πλαισίου, ως χώρου όπου δομούνται, κατασκευάζονται και αναπαράγονται οι κυρίαρχοι λόγοι για τα φύλα.

Στόχος της έρευνας ήταν να μελετήσει τις αξίες, συμπεριφορές και πρακτικές που ισχύουν στην οικογένεια ως μονάδα και τις εμπειρίες που αποκομίζουν οι έφηβοι από το οικογενειακό πλαίσιο. Απευθύνθηκε σε 389 οικογένειες από τη Θεσσαλονίκη και τη γύρω περιοχή, από τις οποίες οι 94 είχαν μόνο αγόρια, οι 203 μόνο κορίτσια και οι 91 παιδιά και των δύο φύλων. Συνολικά, συμμετείχαν 373 άτομα γυναικείου φύλου και 321 άτομα ανδρικού φύλου. Οι δύο γονείς και όλα τα παιδιά της οικογένειας που ήταν στην εφηβική ηλικία πήραν μέρος στην έρευνα.

Εργαλεία συλλογής δεδομένων. Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε ένας συνδυασμός ποσοτικών (ερωτηματολόγια) και ποιοτικών μεθόδων (συνεντεύξεις). Για την ποσοτική έρευνα σχεδιάστηκαν δύο ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς (ένα για τους γονείς και ένα για τους εφήβους) με την ίδια δομή, ίσο αριθμό ερωτήσεων και όμοιο περιεχόμενο των ερωτήσεων αυτών. Οι ερωτήσεις ήταν προσαρμοσμένες στις απαιτήσεις της ομάδας στην οποία απευθύνονταν, χωρίς να αλλάζει το κεντρικό περιεχόμενο. Πιο συγκεκριμένα, τα ερωτηματολόγια συγκέντρωσαν δεδομένα για (α) δημογραφικά στοιχεία του δείγματος, (β) τις πεποιθήσεις, την ενημέρωση και τις αξίες των εφήβων και των γονιών τους για τους άνδρες και τις γυναίκες, για τη θέση των φύλων στην κοινωνία, για τις συμπεριφορές, ικανότητες και επιθυμίες των δύο φύλων, (γ) τις προσδοκίες και τις επιλογές των νεαρών ατόμων για το μέλλον τους καθώς και τις προσδοκίες των γονιών τους για το μέλλον των παιδιών της οικογένειας (εκπαιδευτικό και επαγγελματικό μέλλον, προσδοκίες για την ενήλικη ζωή κ.λπ.), (δ) θέματα οικογενειακής ζωής και, πιο συγκεκριμένα, τις απόψεις και αξίες των συμμετεχόντων για τους ρόλους και την εξουσία που ασκούν τα δύο φύλα στο χώρο της οικογένειας και τις εμπειρίες τους από την οικογενειακή ζωή, τα οποία έχουν να κάνουν με τη διαπαιδαγώγηση των δύο φύλων, τις πρακτικές ελέγχου (συμβουλές, απαγορεύσεις, τιμωρίες) και, τέλος, με την ανάθεση καθηκόντων, κατανομή ρόλων κ.λπ.

Όσον αφορά την ποιοτική έρευνα, σχεδιάστηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις χωριστά για τους γονείς και τους εφήβους στόχος των οποίων ήταν να διερευνήσουν, από τη μια, την υποκειμενική εμπειρία του γονιού που μεγαλώνει αγόρια ή/και κορίτσια και, από την άλλη, την υποκειμενική εμπειρία του ανδρισμού ή της θηλυκότητας έτσι όπως βιώνεται από τους εφήβους (βλ. Πίνακα 6).

Η συγκεκριμένη έρευνα βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της επεξεργασίας των δεδομένων. Παρ' όλα αυτά, αναμένουμε από τώρα ότι τα αποτελέσματα που θα προκύψουν, θα μας δώσουν μια πληρέστερη διάσταση στις

Πίνακας 6 : Περιεχόμενο συνεντεύξεων

Συνεντεύξεις με εφήβους	Συνεντεύξεις με γονείς
Εμπειρίες των εφήβων στην οικογένεια	Εμπειρίες των γονιών από τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών
Σχέσεις των εφήβων με τους γονείς τους	Σχέσεις με τα παιδιά (συγκρούσεις, χάσμα γενεών, σύνδεση παιδιού με γονείς, κ.λπ.)
Σχέσεις αδελφών	Χειρισμός παιδιών ίδιου και διαφορετικού φύλου
Θέματα σεξουαλικότητας και σεξουαλικής συμπεριφοράς	Θέματα σεξουαλικότητας και σεξουαλικής συμπεριφοράς

διαμόρφωσης του φύλου στην οικογένεια, καθώς, τα βασικά χαρακτηριστικά που την κάνουν να ξεχωρίζει η έρευνα αυτή από άλλες αντίστοιχες είναι τα εξής:

- Εξετάζει την οικογένεια ως σύνολο και τη χρησιμοποιεί ως μονάδα διερεύνησης συμπεριλαμβάνοντας στο δείγμα όλα τα μέλη της. Έτσι, και οι δύο γονείς και όλα τα παιδιά που είναι στην εφηβική ηλικία συμμετέχουν στη διαδικασία.

- Χρησιμοποιεί ερευνητικά εργαλεία που απευθύνονται και στους γονείς και στα παιδιά, επιχειρώντας να μελετήσει τα ίδια θέματα από τη σκοπιά τόσο των γονιών όσο και των παιδιών.

- Συλλέγει ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα. Εκτός από τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, ένα μέρος των οικογενειών παίρνει μέρος σε συνεντεύξεις, η ανάλυση του περιεχομένου των οποίων θα δώσει την ευκαιρία να εντοπισθούν οι κώδικες του φύλου που μεταδίδονται στην οικογένεια, καθώς και οι κυρίαρχοι λόγοι που κατασκευάζουν τις ανδρικές και γυναικείες ταυτότητες έτσι όπως εκφέρονται από γονείς και εφήβους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας τον προβληματισμό για την έρευνα με θέμα τις ταυτότητες φύλου στην οικογένεια θα ήθελα να επισημάνω τα εξής:

(1) Η σύγχρονη ψυχολογική έρευνα διαπιστώνει παραδοσιακές και στερεότυπες οικογενειακές πρακτικές που αναπαράγουν τυπικές ως προς το φύλο ανδρικές και γυναικείες ταυτότητες.

(2) Είναι γεγονός ότι η κλασική ποσοτική μεθοδολογία των συγκεκριμένων ερευνών μας δίνει πολύ λίγη πληροφόρηση σχετικά με τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης και αγωγής αγοριών και κοριτσιών στην οικογένεια.

(3) Έτσι, είναι αναγκαίο να εξετάσει κανείς το οικογενειακό πλαίσιο ως τόπο αλληλεπιδράσεων, σχέσεων και εμπειριών, όπου έμφυλα άτομα δομούν πραγματικότητες, μεταβιβάζουν και υιοθετούν κώδικες και εκφέρουν λόγους.

Μια έρευνα, λοιπόν, για το φύλο στο οικογενειακό πλαίσιο που παίρνει σοβαρά υπόψη την οικογένεια, δεν αρκεί να συμπεριλαμβάνει απλώς στο δείγμα περισσότερους γονείς ή να ρωτά απλώς τα παιδιά πώς αισθάνονται τους γονείς τους όπως ακριβώς τα ρωτούν για τους δασκάλους τους. Αυτό που πάνω από όλα σημαίνει είναι ότι θα πρέπει να αναγνωρίσουμε την ιδιαιτερότητα του χώρου της οικογένειας στη διαμόρφωση σχέσεων φύλου και να τη δούμε ως τόπο στον οποίο βρίσκονται τα παιδιά κατά το χρόνο που φοιτούν στο σχολείο. Πρόκειται για έναν τόπο που δεν είναι στατικός αλλά ένα πολύπλοκο σύστημα πρακτικών και σχέσεων. Συνεπώς αν θέλουμε να μιλήσουμε για τη βιωμένη εμπειρία της οικογενειακής ζωής, θα πρέπει να κατανοήσουμε τη φύση και τη διαδικασία διαμόρφωσης της κουλτούρας της οικογένειας καθώς και τις μορφές διαπραγμάτευσης σχετικά με τις ταυτότητες του φύλου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασιάδου, Χ. (2002). *Νέες μορφωμένες γυναίκες και η συμφίλιση της ιδιωτικής με τη δημόσια σφαίρα στο σχεδιασμό της ενήλικης ζωής*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Arnot, M. (1982). Male hegemony, social class and women's education. *Journal of Education*, 164(1), 64-89.
- Arnot, M. (2000). *Reproducing gender?* London: Routledge Falmer.
- Barett, M. (1987). Gender and class: Marxist-feminist perspectives in education. In M. Arnot & G. Weiner (Eds.), *Gender and the politics of schooling* (pp. 50-63). London: Unwin-Hyman.
- Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, Χ. (1997). Ο ρόλος του φύλου στη διαμόρφωση εκπαιδευτικών και επαγγελματικών φιλοδοξιών. Στο Β. Δεληγιάννη & Σ. Ζιώγου (Επιμ. Έκδ.), *Φύλο και σχολική πράξη* (σ. 586-620). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Bell, N. J., & Carver, W. A. (1980). A reevaluation of gender label effects: Expectant mothers' responses to infants. *Child Development*, 51, 925-927.
- Block, J. H. (1983). Differential premises arising from differential socialization of the sexes: Some conjectures. *Child Development*, 54, 1335-1354.
- Chisholm, L. A. (1994). Κορίτσια εφηβικής ηλικίας και σχολείο: Φύλο, νεότητα και διαδικασίες μετάβασης. Στο Β. Δεληγιάννη & Σ. Ζιώγου (Επιμ. Έκδ.), *Εκπαίδευση και φύλο. Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός* (σ. 285-310). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Γκαρή, Α., Χριστακοπούλου, Σ., & Μυλωνάς, Κ. (1996). Σύστημα απόψεων των μαθητών: Εκπαιδευτικά και επαγγελματικά σχέδια μαθητών και γονέων. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 36-37, 110-125.
- Connell, R. (1987). *Gender and power: Society, the person, and sexual politics*. Oxford, UK: Polity.

- Connell, R. (1991). Live fast and die young: The construction of masculinity among young working class men on the margins of the labour market. *Australia and New Zealand Journal of Sociology*, 27(2), 141-171.
- Deem, R. (1978). *Gender and schooling*. London: Routledge.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2005). Μεγαλώνοντας ως αγόρι: Όψεις κοινωνικοποίησης στον ανδρισμό. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Δ. Σακκά (Επιμ. Έκδ.), *Μεγαλώνοντας ως αγόρι: Μια μελέτη της διαμόρφωσης της ανδρικής ταυτότητας στην εφηβεία* (σ. 57-74). Αθήνα: Δαρδανός.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Μαζηρίδου, Ε., & Κιοσέογλου, Γ. (2003). Οι προσδοκίες των γονέων για το μέλλον των παιδιών τους: Διαμορφώνοντας τις ταυτότητες φύλου στο οικογενειακό πλαίσιο. Στο Α. Ευκλείδη, Α. Στογιαννίδου, & Ε. Αυδή (Επιμ. Έκδ.) *Επιστημονική Επετηρίδα, Τμήμα Ψυχολογίας* (Τόμος Ε', σ. 189-214). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Art of Text.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., & Σακκά, Δ. (Επιμ. Έκδ.). (2005). *Μεγαλώνοντας ως αγόρι: Μια μελέτη της διαμόρφωσης της ανδρικής ταυτότητας στην εφηβεία*. Αθήνα: Δαρδανός.
- Doyle, J. A. (1985). *Sex and gender*. Washington, DC: Brown.
- Dillabough, J. A., & Arnot, M. (2000). Feminist sociology of education: Dynamics, debates and directions. In J. Demain (Ed.), *Sociology of education today* (pp. 17-36). London: MacMillan.
- Farmer, H. S. (1997). Theoretical overview: The longitudinal study. In H. S. Farmer and Associates (Eds.), *Diversity and women's career development. From adolescence to adulthood* (pp. 3-33). London: Sage.
- Fivush, R., Brotman, M., Buckner, J., & Goodman, S. (2000). Gender differences in parent-child emotion narratives. *Sex Roles*, 42(3/4), 233-253.
- Frisch, H. L. (1977). Sex stereotypes in adult-infant play. *Child Development*, 48, 1671-1675.
- Gaskell, J. (1994). *Gender matters from school to work*. Buckingham, UK: Open University Press.
- Heward, C. (1996). Masculinities and families. In M. Mac an Ghail (Ed.), *Understanding masculinities* (pp. 35-49). Buckingham, UK: Open University Press.
- Holland, J. (1994). Διερευνώντας τη νεότητα: Έρευνα για το φύλο και τη νεανική ηλικία στη Βρετανία. Στο Β. Δεληγιάννη & Σ. Ζιώγου (Επιμ. Έκδ.), *Εκπαίδευση και φύλο* (σ. 245-284). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Κακαβούλης, Α. Κ. (1995). *Σεξουαλική ανάπτυξη και αγωγή*. Αθήνα: Φυτράκης.
- Κακαβούλης, Α. Κ. (1997). Στερεότυπα των φύλων και σχολική αγωγή. Στο Β. Δεληγιάννη & Σ. Ζιώγου (Επιμ. Έκδ.), *Φύλο και σχολική πράξη* (σ. 512-534). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Kulik, L. (2002). Like-versus opposite-sex effects in transmission of gender-role ideology from parents to adolescents in Israel. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(6), 451-457.
- Leonard, M. (1999). Gender and the transition from school to work in Belfast. *Women's Studies International Forum*, 22(6), 619-630.
- Lindsey, E., & Mize, J. (2001). Contextual differences in parent-child play: Implications for children's gender role development. *Sex Roles*, 44(3/4), 155-176.
- Mac an Ghail, M. (1996). *Understanding masculinities*. Buckingham, UK: Open University Press.
- Maziridou, E., & Deliyanni-Kouimtzi, K. (2005, June). *Adolescent gender identities in the family*. Paper presented at the Conference "Childhoods", Oslo, Norway.
- Mc Donald, M. (1980). Socio-cultural reproduction and women's education. In R. Deem (Ed.), *Schooling for women's work* (pp. 13-26). London: Routledge & Kegan Paul.

- Meece, J. L., Eccles Parsons, J., Kaczala, C. M., Goff, S. B., & Futterman, R. (1982). Sex differences in math achievement: Toward a model of academic choice. *Psychological Bulletin*, 91(2), 324-348.
- Πάνια, Δ. (1988). *Οι επαγγελματικές επιλογές των νέων. Κοινωνιολογική προσέγγιση στην επίδραση της οικογένειας και της ομάδας των ομηλικών στις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές αποφάσεις των νέων*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Phillips, S. D., & Imhoff, A. R. (1997). Women and career development: A decade of research. *Annual Review of Psychology*, 48, 31-59.
- Reddin, J. (1997). High-achieving women: Career development patterns. In H. S. Farmer and Associates (Eds.), *Diversity and women's career development: From adolescence to adulthood* (pp. 112-124). London: Sage.
- Roberts, E. (1995). *Women and families*. Oxford, UK: Blackwell.
- Ruble, D. N. (1988). Sex role development. In M. H. Bornstein & M. E. Lamb (Eds.), *Developmental psychology: An advanced textbook* (pp. 35-38). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ. (1991). Η στάση των γονέων απέναντι στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 18-19, 67-80.
- Sidorowicz, L. S., & Lunney, G. S. (1980). Baby X revisited. *Sex Roles*, 6, 67-73.
- Siegal, M. (1987). Are sons and daughters treated more differently by fathers than by mothers? *Developmental Review*, 7, 183-209.
- Starrels, M. E. (1994). Gender differences in parent-child relations. *Journal of Family Issues*, 15, 148-165.
- Stern, M., & Karraker, K. (1989). Sex stereotyping of infants: A review of gender labeling studies. *Sex Roles*, 20, 501-522.

ADOLESCENT GENDER IDENTITIES IN THE FAMILY CONTEXT: RESEARCH FINDINGS, INTERPRETATIONS, AND PROBLEMS

Vassiliki Deliyanni-Kouimtzis

Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Abstract: The role of the family in the development of gender identities during adolescence has become the focus of interest of feminist research only during the last years. In fact, until very recently, issues related to the development of gender identity have been studied mainly in connection with the functions of education as an institution. Recent research, however, turns to the study of the subjective experience of growing up male or female in the family, as it becomes more and more clear that, in order to understand how gender cultures are reproduced and stabilized, we have to enrich our knowledge with information concerning the ways by which the family is involved in the development of such mechanisms. This article presents and analyzes Greek research findings focusing on the role of the family in influencing the formation of gender. It is research that took place during the last five years and included adolescent boys and girls aged 14-16, living in different parts of the country. The presentation tries to interpret the discourses and practices about gender that are to be found in the contemporary Greek family and to discuss their implications in adolescents' everyday reality and school life.

Key words: Adolescence, Family, Feminist research, Gender identities.

Address: Vassiliki Deliyanni-Kouimtzis, School of Psychology, Aristotle University of Thessaloniki, 541 24 Thessaloniki, Greece. E-mail: deliyian@psy.auth.gr